

Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi

Bulgular ve Tavsiyeler Raporu*

(Ocak 2009)

Birinci Ders Kitaplarında İnsan Hakları (DKİH-I) projesi, 2002–2004 yılları arasında Tarih Vakfı koordinatörlüğünde, Türkiye Bilimler Akademisi şemsiyesi altında ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ortaklığında yürütülmüştü. Bu proje temel insan hakları konusunda bilgili ve onları gözeten, özenli düşünen, çeşitli inanç, kültür ve kimliklere saygı duyan, barışsever, yaratıcı kuşaklar yetiştirebilmek için ders kitaplarının ve müfredatın iyileştirilmesi gereğinden yola çıkmıştı. Bu kapsamda, ilk ve orta öğretimde okutulmakta olan 190 ders kitabı, insan hakları ve demokrasi kültürünün ana ölçütleri çerçevesinde biçim, içerik ve pedagojik yöntemler açısından incelenmişti. Proje sonunda ikisi İngilizce olmak üzere yedi kitap yayımlanmış, ayrıca projede elde edilen verilere dayanarak hazırlanan *Tavsiyeler Raporu* hem kamuoyuna açıklanmış hem de Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulmuştu.

Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi

İkinci Ders Kitaplarında İnsan Hakları (DKİH-II) projesi Tarih Vakfı tarafından, Avrupa Birliği ile Finlandiya Büyükelçiliği'nin mali desteğinde ve TİHV ortaklığında Ağustos 2007'de yeniden başlatıldı. 18 ay süren DKİH-II projesi bir izleme ve raporlama çalışmasıdır. DKİH projesinin yeniden başlatılmasının temel gerekçesi, ders kitaplarının 2004 yılından bu yana devam eden ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, eğitimde reform süreci kapsamında değiştirilen ders programlarına göre yenilenmesidir. Bu çalışmayla esas olarak, ilk proje döneminden bugüne bu alanda gerçekleşen iyileşmelerin ve devam eden sorunların saptanıp ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, çoğunluğu yenilenen ders programlarına göre yeniden hazırlanmış ve 2007–2008 eğitim yılında ilk ve orta öğretimde okutulan, tüm dallardan 139 ders kitabı, öğretmenlerden, velilerden ve lisans ile lisansüstü öğrencilerinden oluşan 74 eğitilmiş gönüllünün katılımıyla kapsamlı olarak incelendi ve raporlandı. Bu ilk raporlar uzman eğitimci ve akademisyenler tarafından değerlendirilerek *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları* başlığı altında kitaplaştırılmıştır. Proje bulguları 29–30 Kasım 2008 tarihinde düzenlenen “İnsan Hakları, Eğitim ve Ders Kitapları Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu”nda da tartışılmıştır. Ayrıca, Türkiye genelindeki ilk ve orta öğretim okullarında 2597 öğrenci ve 1044 öğretmene uygulanan anketle, öğretmen ve öğrencilerin insan hakları ve ders kitaplarına ilişkin algı ve değerlendirmeleri ölçülmüştür. Uluslararası sempozyum bildirilerini ve anket sonuçlarını içeren iki ayrı kitap da basım aşamasındadır.

DKİH-II Projesinin Bulguları ve Tavsiyeleri

2005 yılında yayımlanan ilk *Tavsiyeler Raporu*'nda DKİH-I araştırması bulgularından hareketle oluşturulan tavsiyeler ‘Ders Kitaplarının İçerikleri’, ‘Müfredat Reformu’, ‘Okul

---

* Burada dile getirilen görüşler Tarih Vakfı ile Türkiye İnsan Hakları Vakfı'na aittir ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği ile Finlandiya Büyükelçiliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Ortami' ve 'İyi Eğitim Alma Hakkı' alt başlıkları altında toplanmıştı (bkz. EK). **DKİH II projesi bulguları, 2005'teki tavsiyelerimizin hâlâ geçerliğini koruduğunu göstermiştir.**

2009 Tavsiyeleri, ilk projenin tavsiyelerine ek olarak, 2007-2008 ders kitabı incelemesinin bulguları ışığında, nihai raporları hazırlayan uzman eğitimci ve akademisyenler ile proje Danışma Kurulu üyelerinin görüş, öneri ve saptamaları doğrultusunda oluşturulmuş ortak bir metindir.

İlk proje sonrasında yenilenen müfredata göre hazırlanan ders kitaplarından, özellikle müfredatı tamamen yenilenen ilköğretimde okutulan kitaplarda ilk dikkati çeken husus hemen her ders için bir 'öğrenci çalışma kitabı' ve bir 'öğretmen kılavuz kitabı'nın hazırlanmış olduğudur. Bu, eğitimin niteliğinin artırılması açısından olumlu bir gelişmedir. Bu kitaplarda, yapılandırmacı bir yaklaşımla öğrenciyi 'düşünme ve soru sormaya yöneltme'nin hedeflenmesi de olumlu bir adımdır. Bununla birlikte, kitap inceleme sonuçları umut vaat eden bu açılımların kâğıt üzerinde kaldığını göstermiştir. İlk ve orta öğretimde okutulan ders kitapları, (a) eğitim felsefesi/eleştirel bir bakışın geliştirilmesi; (b) doğrudan insan haklarına aykırı öğeler; temel insan hakları kavramlarında yanlışlar, kasti saptırmalar, görmezden gelmeler; (c) evrensel/yerel; biz/ötekiler; barışçıl değerler; (d) demokrasi bilinci, laiklik; (e) cinsiyet ayrımcılığı; kadına biçilen toplumsal rol başlıkları altında grupladığımız DKİH-II projesi insan hakları ölçütleri açısından hayli sorunlu bulunmuştur. Aşağıda sunulan tavsiyeler, bu ölçütlere ilişkin ihlal saptamalarıyla beraber verilmiştir.

Eğitim Felsefesi/Eleştirel Bir Bakışın Geliştirilmesi

2008 bulgularına baktığımızda ilk dikkati çeken husus, hem ilk hem orta öğretim düzeyindeki ders kitaplarında en yoğun ihlallerin, 'eğitim felsefesi, eleştirel bir bakışın geliştirilmesi' biçiminde de özetleyebileceğimiz alanda yoğunlaşmaya devam ettiğidir. Diğer bir deyişle, 2005 *Tavsiyeler Raporu*'nda da işaret edildiği gibi, **ders kitaplarında özcü (essentialist) görüşlerin yoğun biçimde yer almaya devam ettiği, doğru düşüncelerin belletilmesine dayanan didaktik bir eğitim anlayışından da, normatif önermelerin gerçekler olarak aktarılmasından da uzak durulmalıdır tavsiyesi doğrultusunda bir iyileşme görülmediği saptanmıştır.** Benzer şekilde, **bilginin eleştirel akıl yürütmeye temellendirilmesi ve sınanması yerine, bir yüksek "otorite"ye gönderme yapılarak doğrulanması da 2008 incelemesinde sıkça not edilmiştir. 2008 çalışmasında bu alanda en fazla ihlal Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında saptanmıştır.**

T(avsiye) 1. Özcü önermeler içeren, normatif önermeleri pozitif önermeler olarak sunan ders kitapları hiçbir şekilde Ders Kitapları İnceleme Komisyonu tarafından onaylanmamalıdır. Okullarda okutulmak üzere onaylanıp tavsiye edilen ders kitaplarında *"ahlaki, dini, duygusal, politik, ideolojik görüşler, temenniler, telkin ve değer yargularıyla, nesnel, dışımızda bir objektif gerçekliğe sahip olan, gözlem ve deneye dayanan ifadelerin birbirlerinden açık biçimde ayrıldığına dikkat edilmeli, ders kitaplarında çeşitli türden - dinsel ya da dinsel olmayan - inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır."* Ders kitaplarının bir endoktrinasyon aracı olarak kullanılmamasına özellikle dikkat edilmelidir.

T2. Ders kitaplarının içeriği "iyi eğitim alma hakkı" ile çelişmemeli, *"güncel olmayan bilgiler, kendi içinde çelişen anlatımlar, totolojik ifadeler, diğer bir deyişle bir şeyi kendisi ile tanımlamalar, yanlış tanım ve ifadeler, isabetsiz önermeler, tutarsız ya da ilgisiz bağlantılar, metinle ilişkisi kurulmamış görsel malzeme, ezberci soru ve testler, dersle ya da konuyla ilgisiz aidiyet – itaat simgeleri ayıklanmalıdır."*

T3. Ders kitaplarında verilen örneklerin referans çerçevesi genişletilmelidir. Her konu ve her bilgi alanı, öğrenciye sürekli Kurtuluş Savaşı, bayrak, Atatürk... vb. “milli değer” aşılama vesilesine indirgenmemelidir. Özellikle konuyla/alanla tümüyle ilişkisiz, zorlama örneklemelerden kaçınılmalı, her konuyu, her önermeyi bir “Atatürk sözü”yle destekleme gayretinden uzaklaşılmalıdır. Bu gayret anlamayı, kavramayı değil, ‘iman etmeyi’ davet eden bir alışkanlık yaratmaktadır.

T4. İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıflarda haftada 1 saat seçmeli ders olarak okutulan Düşünme Eğitimi dersinin, konuya ilişkin bilincin artırılmasında ve özellikle önyargularla, özcü yaklaşımlarla ilgili tutumlarla mücadele etmede etkili olabileceği saptanmasıyla, 6, 7 ve 8. sınıflarda, haftada 2 saate çıkarılması ve zorunlu derse dönüştürülmesi tavsiye edilir.

Doğrudan İnsan Haklarına Aykırı Öğeler; Temel İnsan Hakları Kavramlarında Yanlışlar, Kasti Saptırmalar, Görmezden Gelmeler

2008 ders kitabı incelemesinde, “doğrudan insan haklarına aykırı öğeler, temel insan hakları kavramlarında yanlışlar, kasti saptırmalar ve görmezden gelmeler” olarak gruplandığımız insan hakları ihlallerinin yaygınlığı da dikkat çekicidir. Ders kitaplarının eğitim hakkının ‘içerik’ unsuruyla yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Türkiye taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeli, eğitim sisteminde insan hak ve özgürlüklerini güçlendirmeli, ders kitaplarının içeriğini bu çerçevede mutlaka yeniden gözden geçirmelidir.

T5. Eğitim hakkına ilişkin çalışmalarda ve uygulamalarda, insan hakları hukukunun temeli olan ve tüm hakların vazgeçilmezliği ya da evrenselliği anlamına gelen ‘hakların bütünselliği ilkesi’ne özenle uyulması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu bağlamda, eşitlik hakkı ve ayrımcılık yasağı özel bir öneme sahiptir.

T6. İnsan hakları hukuku bağlamında, eğitim hizmetine erişimde eşit olanaklara sahip olma ya da fırsat eşitliğinden yararlanma hakkı (eğitim hakkının ‘erişim’ boyutu), gerekli fakat tek başına yeterli sayılmayacak bir unsurdur. Bunun yanı sıra eğitimin içeriği de (eğitim hakkının ‘içerik’ boyutu), Türkiye’nin hukuken uyma yükümlülüğü altında bulunduğu, uluslararası antlaşmalara paralel bir biçimde yeniden düzenlenmelidir.

Eğitim hakkının içeriği bağlamında, *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi*’nin 29. maddesine Türkiye tarafından konulan çekince tamamen kaldırılmalıdır. Bu çekince, sadece eğitim hakkı ve çocuk hakları bakımından değil, Türkiye’nin, genel insan hakları hukukundan doğan yükümlülükleri karşısında da ciddi bir çelişki oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 30. maddesine konulan çekince, Türkiye’nin her türlü ayrımcılığa karşı mücadele taahhüdünü gölgelemektedir. Türkiye tarafından bu maddeye konulan çekince kaldırılarak farklı grupların kültürel, dini ve ana dilde eğitim haklarından yararlanmalarının yolu açılmalıdır.

T7. “Farklı olanı görmezden gelme, görünmez kılma” da, açık ya da örtük ayrımcılık kadar, bir insan hakları ihlalidir. Ders kitaplarında Anadolu’da yaşayan halklara ya hiç değinilmemekte ya da düşmanlaştıran/düşmanlık aşılayan ifadelerle yer verilmektedir. Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler gibi gayrimüslim halklara yönelik ayrımcı ifadeler

ders kitaplarından tamamen temizlenmeli; Kürtler, Çerkezler, Lazlar, Aleviler, Araplar gibi Anadolu'da yaşayagelen farklı etnik ve dinsel toplulukların 'yokmuş' ya da 'zararlıymış' gibi sayılmalarına son verilmeli, onların farklı dil, din, inanış ve kültürleriyle Türkiye toplumunun ve kimliğinin ana bileşenleri oldukları gerçeğine ders kitaplarında da yer verilmelidir.

Evrensel/Yerel; Biz/Ötekiler; Barışçıl Değerler

2008 bulgularının ortaya çıkardığı diğer bir önemli saptama “Evrensel/yerel, biz/ötekiler, barışçıl değerler” gibi kavramlarla ilgili ihlallerin sıklığı ve bu ihlallerin özellikle sosyal bilimlere ait ders kitaplarında görüldüğüdür. İlk *Tavsiyeler Raporu*'nda da vurgulandığı gibi, “ders kitaplarında sadece ‘biz’e ait olduğu ima edilen ‘milli değerler’ açık ya da üstü örtülü bir biçimde ‘öteki’ toplum ve kültürler aleyhine yüceltilmemeli, ‘öteki’ler çeşitli biçimlerde aşağılanmamalı ve herhangi bir biçimde düşmanlıkların özendirilmesinden” kaçınılmalıdır. “Ders kitaplarında ulusal kimliğin bir sürekli tehdit algısı üzerinden kurulması, herhangi bir yolla ezelden ebede değişmeyen ‘dost’ ve ‘düşman’ tanımlarının ya da imalarının varlığı, barış kültürünün gelişmesine engeldir.”

T8. Ders kitaplarında öğrenciye çoğulcu, çeşitliliği zenginlik olarak kavrayan bir toplum ve dünya modeli sunulmalıdır. Çatışmaların dayatmacı olmayan, barışçı yöntemlerle çözümlenmesi ve tartışmaların tüm tarafları gözetken, mutlak ikilemlere saplanıp kalmayan karşılıklı anlayış ve uzlaşma içinde yürütülebilmesi gerektiği düşüncesi benimsetilmelidir. Ders kitaplarında barış eğitimi hedeflenmelidir.

T9. Dünyada benzeri pek görülmeyen Milli Güvenlik dersi müfredattan çıkarılmalı ve tüm ders kitapları “sivilleşmeli”dir. "Ordu-millet" gibi özcü, militarist kimlik anlayışına, "can veririm, kan dökerim" şeklinde ifade bulan savaşçı/savaşı meşrulaştıran ifade ve metinlere ders kitaplarında yer verilmemeli; vatanseverlik ve iyi vatandaşlık ile savaşmak arasında bir ilişki kurulmamalı; tarih salt bir savaşlar tarihi olarak yazılmamalıdır.

Ders kitapları resmi haber bültenlerinin veya mülki (hatta bazen askeri) otoritelerin diliyle konuşmamalı; rahat, öğrenciye “dostça” hitap eden, sivil bir dil oluşturulmalıdır.

Şiddeti ve ölümü yücelten ifadeler ve imgeler ders kitaplarından ayıklanmalıdır.

T10. “Türkler” de başka milli kimlikler de yekpare özneler olarak anılmamalı; öğrencinin gözü, her millette/toplumda farklı özellikleri, farklı eğilimleri, farklı sıfatları bulunan insanların bulunacağı gerçeğine kapatılmamalıdır.

Demokrasi Bilinci, Laiklik

“Dinsel ve geleneksel otoritenin, inanç ve geleneğin, eleştirel aklın, yurttaşların özgür iradelerinin önüne çıkarılması; kültürün dine, ahlakın dindarlığa indirgenmesi; inanç akidelerinin pozitif önermeler olarak aktarılması” gibi ‘demokrasi/laiklik’ başlığı altında gruplanan insan hakları ölçütleri bakımından, ilk ve orta öğretim **Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarının en sorunlu kitaplar olmaya devam ettikleri 2008 bulgularıyla saptanmıştır.** Bu alandaki diğer bir saptama, yaradılış görüşünün Biyoloji ders kitaplarında bilimsel kuramlarla birlikte okutulmasıdır.

T11. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun, “Türk milletinin bütün fertlerini; ... hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli

kişiler olarak yetiştirmek” amacı hakkında yeniden düşünölmeli ve bu amaca uygun bir eğitim felsefesiyle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri için ilahiyat disiplini yerine din çalışmaları disiplini çerçevesi yeni bir müfredat programı ve bununla uyumlu yeni ders malzemeleri hazırlanmalıdır. ‘Ahlâk’ konusu dini bir çerçeveyle sınırlandırılmayıp, bu dersin içeriğinden çıkarılmalıdır. ‘Din kültürü’ dersiyile Sünni İslam inanişinin belletilmesinden vazgeçilmeli, dersin içeriği, dersin başlığının çağrıştırdığı şekilde ‘dinler tarihi ve kültürü’nü kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Tüm bunlar yapılamıyorsa, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin müfredattan çıkarılması için gerekli adımlar atılmalıdır.

T12. Biyoloji derslerinde yaradılış görüşünün bilimsel bir kurammış gibi okutulmasından vazgeçilmelidir.

Cinsiyet Ayrımcılığı; Kadına Biçilen Toplumsal Rol

Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık konusunda ilk proje çalışmasından bu yana geçen beş yıl içinde ders kitapları ve müfredatta olumlu değişiklikler ve bazı kitaplarda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı duyarlı girişimler gözlemlense de, 2008 bulguları radikal bir değişimin olmadığını göstermektedir. Bu konudaki en belirgin sorunlar şunlardır:

- Toplumsal cinsiyet normlarının içselleştirilmesinin çok erken yaşlarda başladığı dikkate alınırsa, eşitsiz, cinsiyetçi bir toplumsal rol dağılımı, cinsiyetçi dil kullanımı ve erkek egemen aile tasviriyle kurgulanan bu ayrımcılığın özellikle ilköğretim kitaplarında daha fazla yer alması kaygı vericidir.
- Örtük söylemle gerçekleşiyor olması, kadın yazarların kitaplarında daha çok görülmesi, aynı kitabın bazen ayrımcı bazen da ayrımcı olmayan ifadeleri bir arada bulundurması cinsiyete dayalı ayrımcılığın ne denli içselleştirilmiş olduğunun ve bununla mücadelenin ne denli uzun soluklu bir uğraş olduğunun göstergesidir.
- Olgusalla normatifin sorunlu birlikteliği: Olgu düzeyinde olan bir şeyi, açık ya da örtük olarak, “olması gereken” gibi aktarma yaklaşımı, ölkemizde en yaygın “hane halkı” modeli olan çekirdek aile modelini olması gereken olarak sunarken, bunun dışında var olan yaşam biçimlerini dışlamakta, yok saymakta hatta toplumsal düzene bir tehdit olarak sunmaktadır.

T13. Kitap yazarlarının ya da yazma girişiminde olanların toplumsal cinsiyet konusundaki duyarlılıklarını geliştirmek ve içselleştirilmiş bu kalıpların fark edilmesini sağlamak üzere, somut örneklerden yola çıkılarak düzenlenmiş “farkındalık çalıştayları” yapılması yararlı olacaktır. Bu kitapları değerlendirip onay veren kişilerle gene bu amaçla çalıştaylar yapılması ve ayrımcılık saptanan kitaplara onay verilmemesi de ders kitaplarındaki cinsiyet temelli ayrımcılığın azalması ve giderek ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır.

İnsan Hakları Eğitimi

T14. İnsan hakları eğitiminin barış eğitimi ile birlikte düşünölmeli zorunludur. Bu kapsamda ders kitapları, birlikte yaşama, diyalog ve çatışmaların barışçıl çözümlerine yer veren, her türlü ayrımcılığı sorgulayan, farklılıklara korku ile değil, merakla ve empatiyle yaklaşan bir pedagojik anlayışla yeniden düzenlenmelidir.

T15. İnsan Hakları dersinin kaldırılması büyük bir eksiklik doğurmuştur, çünkü insan hakları eğitiminin genel bağlamı yanında içeriği de önemlidir. Bu nedenle, İnsan

Hakları dersi bağımsız bir ders olarak ve içeriği gözden geçirilerek yeniden müfredata konulmalıdır. Bununla birlikte, insan hakları eğitiminin hedeflediği kazanımların ders programının tüm uygulamalarında gözetilmesine de devam edilmelidir.

T16. 2008 bulguları ışığında son beş yılın gelişmeleri dikkate alındığında, ders programları ile ders kitaplarının iyileştirilmesi gerçekten isteniyorsa, bu çalışmalara sivil toplum kuruluşlarının da katılımı mutlaka sağlanmalı ve ders kitaplarını izleme amacıyla sivil girişimler oluşturulmalıdır.

T17. Eğitimin niteliğinin uluslararası standartlara getirilmesi sürecinin her aşamasında velilerin etkin katılımının sağlanması için, okul aile birliklerinin etkinlik alanı genişletilmeli; aralarında işbirliği yapmalarını kolaylaştıracak ve ulusal düzeyde örgütlenmelerine olanak sağlayacak yasal düzenlemelere gidilmelidir.

Öğretmenlerin Yeterliği/Donanımı

T18. Meslek içi eğitim olarak öğretmenlere verilen insan hakları eğitimleri zorunlu hale getirilmeli, bu eğitimi almayan öğretmenler kısa sürede saptanarak gereken eğitim verilmelidir.

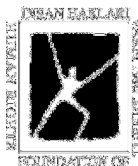
T19. Edebi veya bilimsel metin alıntıları söz konusu olduğunda seçkiler gözden geçirilmeli, eğer bunların kullanılması kaçınılmaz görülüyorsa, öğretmenin seçilen metne ek açıklamalar getirerek bu metinlerin içerebileceği, başta cinsiyetçilik olmak üzere, çeşitli insan hakları ihlallerine dikkat çekmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla öğretmenlere belirli aralıklarla eğitim verilmeli ya da farkındalık çalışmaları düzenlenmelidir.

T20. Eğitim Bilimleri Fakülteleri ile Eğitim Bilimleri, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler Enstitülerinde açılan tüm tezsiz yüksek lisans programlarına da ‘insan hakları dersi’ konulmalıdır.

T21. “Ders kitabı yazarlığı”nın bir uzmanlık alanı olduğu unutulmamalıdır. Eğitim Bilimleri Fakültelerinde verilen “ders kitabı incelemesi” dersi programına “ders kitabı yazımı” konusu da eklenmelidir.

T22. Kitapların yazım, basım ve ücretsiz dağıtımına ilişkin süreçler herkese açık, şeffaf ve hesap verilebilir bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Bu raporu, 2005’teki tavsiyelerimizden daha dikkatle inceleneceği, gündeme getirileceği ve değerlendirilip uygulamaya konulacağı umuduyla ve bu çok kapsamlı projedeki emeğin ve zamanın boşa gitmemesi dileğiyle, başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere tüm ilgililerin dikkatine sunuyoruz.

EK

BİRİNCİ DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI PROJESİ TAVSİYELER

Sunulan tavsiyeler, aşağıdaki alt başlıklar altında toplanmıştır. Tavsiyelere kısa açıklama ve gerekçeler eşlik etmektedirler.

A. Ders Kitaplarının İçerikleri

- i) Temel pedagojik yaklaşımlar
- ii) Müfredatta insan hakları eğitiminin bağlamı
- iii) Ders kitaplarının insan hakları eğitimi içeriği
- iv) Barış ve insan hakları

B. Müfredat Reformu

C. Okul Ortamı

D. İyi Eğitim Alma Hakkı

A. Ders Kitaplarının İçerikleri

i) Temel pedagojik yaklaşımlar

Tavsiye (T) 1. Ders kitaplarında özellikle tarihsel ve toplumsal konular, bağlamlarından kopartılmadan, neden-sonuç ilişkileri kurulmasına olanak tanır bir biçimde sunulmalı, toplumun iç ve dış etkiler ve etkileşimlerle sürekli değişim ve dönüşüme açık olduğu kavratılmalıdır. Toplumların ezelden ebede değişmeyen, mutlak özellikleri olduğunu ve tarihin bu temelde açıklanabileceğini savunan özcü (essentialist) görüşler, bilimsel irdeleme ve araştırmaya kapalı sistemler oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, ders kitaplarında bu tür görüş ve açıklamalardan uzak durulmalıdır.

Özcü dünya görüşü, toplumsal ve tarihsel süreçleri yok sayıp, yurttaşların etkileşim ve katılımıyla dünyanın ve toplumun değişebileceğini yadsımakta, değişimi yozlaşma ve özünden uzaklaşma biçiminde sunmaktadır. Böylece özcülük, otoriter, içine kapalı, kendisi ve çevresi ile barışık olmayan, esneklikten ve uzlaşma becerisinden yoksun kişiliklerin oluşmasına da yol açmaktadır.

T2. Ders kitaplarında, "doğru düşüncelerin belletilmesi"ne dayanan didaktik bir eğitim anlayışından da, normatif önermelerin gerçekler olarak aktarılmasından da uzak durulmalıdır. Ahlaki, dini, duygusal, politik, ideolojik görüşler, temenniler, telkin ve değer yargılarıyla, nesnel, dışımızda bir objektif gerçekliğe sahip olan, gözlem ve deneye dayanan ifadeler birbirlerinden açık biçimde ayrılmalıdır. Çeşitli türden–dinsel ya da dinsel olmayan–inançların bilgi gibi aktarılmasından kaçınılmalıdır.

Din ve Ahlak dersi, dünyadaki farklı inanç sistemleri hakkında bilgi veren bir yapıya kavuşturulmalıdır.

T3. Ders kitaplarında aktarılması amaçlanan bilgi, öğrenci bakımından erişilebilir, temellendirilmiş ve sınanabilir olmalıdır. Bilgiler, öğrencinin dil becerisi, yaşının olanaklı

kıldığı kavramsallaştırma ve kavrama düzeyine uygun biçimde, gözlemsel ya da mantıksal kaynakları açıkça ortaya konularak sunulmalı, gerekçe olarak bir yüksek "otorite"ye baş vurulmaktan kaçınılmalıdır.

ii) Müfredatta İnsan Hakları Eğitiminin Bağlamı

İnsan hakları eğitiminin temel hedefleri, yani, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek, insanlar ve uluslar arasında demokrasiyi, toplumsal adaleti, dayanışmayı ve dostluğu geliştirmek, bireyleri aktif yurttaşlık doğrultusunda güçlendirmek ve evrensel insan hakları değerlerine dayalı bir barış kültürü oluşturmaktır.

Bunlar, sadece insan hakları ya da yurttaşlık derslerinde değil, tüm ders programında gözetilmesi gereken hedefler olmalıdır.

T4. *Ders kitaplarında öğrenciye çoğulcu, çeşitliliği zenginlik olarak kavrayan bir toplum ve dünya modeli sunulmalıdır.*

Çatışmaların dayatmacı olmayan, barışçı yöntemlerle çözümlenmesi ve tartışmaların tüm tarafları gözetilen, mutlak ikilemlere saplanıp kalmayan karşılıklı anlayış ve uzlaşma içinde yürütülebilmesi gerektiği düşünülmesi benimsenmelidir.

Bireylerin ve toplumsal grupların kendilerini başkanlarının yerine koyabilmeleri, farklılıkların endişe verici, tehdit teşkil eden, olumsuz şeyler olarak algılanmaması, "hoşgörü" teriminin içerdiği örtülü bir hiyerarşi yerine, farklı, ama eşit biçimde barış ve karşılıklı saygı içinde yaşayabilme terbiyesi, öğrenciye çağdaş değerler olarak aktarılmalıdır.

Aynı doğrultuda ders kitaplarında, insan hakları değerlerinin temelinde yatan öğeler olarak eşitlik adalet ve dayanışma duygularına yer verilmelidir.

T5. *Ders kitaplarında çağdaş bir toplum kurmaya yönelik yurttaşlık görevleri, katılımcı, dönüştürücü, yaratıcı - üretici bir çerçeve içinde ele alınmalıdır.*

Modern, demokratik ve katılımcı bir toplumda, vatani sevmenin tek yolu ve temel kıstası "vatan için ölme ve öldürme" olmamalıdır. Ölme ve öldürmenin yüceltilmesi ve barış kültürünün zedelenmesine yol açan bu tür indirgemeler yerine, ders kitaplarında, öğrencilere demokratik değerlere ve insan haklarına aktif olarak sahip çıkarak, katılımla kendi yaşamlarında ve çevrelerinde olumlu değişiklikler yapabilecekleri bilinci uyandırılmalıdır. İtaat değil eleştirel akıl, demokratik katılım vurgulanmalıdır.

iii) Ders Kitaplarının İnsan Hakları Eğitimi İçeriği

T6. *İnsan hakları ve özgürlüklerinin tanımları, uluslararası belgelerde de yer almaktadır. Ders kitaplarında aktarılan tanımlar ve yorumların bu temel belgelerle uygun olmalıdır.*

Yurttaşlık eğitimi, hak ve özgürlükler olduğu kadar görev ve sorumluluklar üzerine kuruludur. Ancak yurttaşlık görev ve sorumluluklarının öne çıkartılarak, insan hakları ve özgürlüklerinin, ikincil ve bunlara tabi bir konuma düşürülmesi, insan hakları eğitiminin temel hedefleri ile çelişir. Kitaplarda ayrıca bazı görevlerin "haklar" olarak tanımlanması ve bu yolla bir kavram kargaşası yaratılmasına meydan verilmemelidir.

Yurttaş hakları, ancak devletin müsaade ettiği alan, konu ve çerçeve içinde geçerli, özü kısıtlanabilir haklar olarak ele alınmamalıdır. İnsan hakları, tarihsel bağlamından koparılmamalı, dünyada sürekli olarak geliştiği ve genişlediği öğrenciye anlatılmalıdır. Hak ve özgürlüklerle güvenlik ve istikrarın birbirinin karşıtı imiş gibi sunulmasından kaçınılmalıdır.

T7. Ders kitaplarındaki din ve vicdan özgürlüğüne aykırı öğeler ayıklanmalı, laikliğin insan haklarıyla yakın ilişkisi kurulmalı, laiklik yalnızca “milli” gerekliliklerle açıklanan bir ihtiyaç değil evrensel değere sahip bir felsefi, politik kazanım olarak ele alınmalıdır.

T8. Ders kitaplarında cinsiyet, etnik, dinsel, kültürel kimlik, dil, siyasal görüş, ya da toplumsal sınıf açısından ayrımcılık yapan ya da böyle bir ayrımcılığı çağrıştıran ifadelere yer verilmemelidir.

Kız çocuklarına ve kadınlara belirli toplumsal rollerin yakıştırılması ve bunun sürekli pekiştirilmesi anlamına gelecek ifade ve uygulamalar ders kitaplarından çıkartılmalıdır.

Bir dinsel, etnik, kültürel ve benzeri grupların tümüne yönelik karşıtlık ve düşmanlık doğuracak anlatımlardan uzak durulmalıdır.

Azınlık mensuplarına karşı ayrımcılığa neden olacak ifadelere yer verilmemelidir.

Yabancı düşmanlığının tüm biçimlerinden uzak durulmalıdır.

iv) Barış ve İnsan Hakları

Barış, insan haklarının eksiksiz yaşama geçirilebilmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu nedenle, insan hakları eğitiminin barış eğitimi ile birlikte düşünülmesi zorunludur.

T9. Ders kitaplarında sadece “biz”e ait olduğu ima edilen “milli değerler” açık ya da üstü örtülü bir biçimde “öteki” toplum ve kültürler aleyhine yüceltilmemeli, “öteki”ler çeşitli biçimlerde aşağılanmamalı ve herhangi bir biçimde düşmanlıklar özendirilmemelidir.

İnsanlığın ortak kültür mirasına, farklı kültürlere saygı, merak ve ilgi aşılama çabaları yapılmalıdır.

Türkiye dışındaki ülkelerin tarihlerine, coğrafyalarına, kültürlerine, başta komşu ülkeler ve Avrupa ülkeleri olmak üzere daha çok yer ayrılmalıdır.

Türkiye’ye ilişkin bilgiler, olanaklı olduğunca dünya ve Avrupa bağlamına oturtularak verilmeli, öğrencide yerel, ulusal, Avrupa’ya ilişkin ve dünyaya ilişkin aidiyetlerin dengeli ve uyumlu olarak gelişmesi sağlanmalıdır.

T10. Ders kitaplarında ulusal kimliğin bir sürekli tehdit algısı üzerinden kurulması, herhangi bir yolla ezelden ebede değişmeyen “dost” ve “düşman” tanımlarının ya da imalarının varlığı, barış kültürünün gelişmesine engeldir.

Yakın tarih, dünyada, Avrupa’da ve bulunduğumuz bölgedeki öteki ülkelerle ilişkide, ulusal çıkarlarımızı gözetken, eşitler arası bir müzakere ve uzlaşma anlayışı temelinde, barış içinde yaşama kararlılığını öğrencilere de aktaracak bir biçimde öğretilmelidir.

Türkiye’nin etrafının hep düşmanlarla sarılı bulunduğu ve yurttaşlarımızdan bir bölümünün “iç düşman” olduğu imasından tüm derslerde uzak durulmalıdır.

Öğrencinin çağdaş, uygar, çoğulcu bir dayanışma, “insanlık ailesinin eşit bir bireyi olma” bilincinin ve ancak böylesi bir bilince dayanan yurt sevgisinin toplumumuz için daha büyük bir güvence olduğunu kavramasına yardımcı olunmalıdır.

T11. Milli Güvenlik Dersinin bugünkü hali ile yukarıda belirtilen ilkelerle çelişmekte olan içeriği yeniden değerlendirilmelidir. “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesini benimseyen, güvenliğin sağlanması için barışın korunması ve derinleştirilmesini hedefleyen Barış eğitiminin uygulamaya geçirilmesi öncelikle düşünülmalıdır.

B. Müfredat Reformu

Ders kitapları ile, okul ortamı, diğer ders araç ve gereçleri Milli Eğitim Bakanlığı - okul müdürü – öğretmen – öğrenci ilişkisi, ders programları arasında sıkı bir bağlantı vardır; ders kitaplarıyla birlikte bu bütün iyileştirilmelidir.

T12. Ders kitaplarının çerçevesini çizen müfredat, yukarıda özetlenen eğitim anlayışı temel alınarak kısa, esnek bir yönlendirici metin olarak hazırlanmalıdır.

T13. Ders kitapları dışındaki ders araç ve gereçleri her kitaba paralel olarak hazırlanacak öğretmen kitapları da dahil, yukarıdaki eğitim felsefesi doğrultusunda üretilmelidir.

T14. Milli Eğitim Bakanlığı'nun eğitimciler ile ilişkisi, katılımcı, dinamik, yeniliklere açık bir ilişki olarak biçimlenmelidir. Öğretmenlere geniş mesleki gelişme olanakları sağlanmalıdır.

C. Okul Ortamı

T15. Okulun fiziksel ortamı, öğrencilerin kendilerini rahat ve dost bir çevrede hissedebileceği biçimde düzenlenmelidir. Okulda mutlaka çeşitli konularda deney ve gözlemlerin yapılabileceği laboratuvar bulunmalıdır.

Okul ortamı olabildiğince yenilikçi olmalı, öğrencilerin kendilerini ifade edebilme olanağı buldukları, çevreleriyle karşılıklı saygı ve güven ilişkileri geliştirebildikleri, sorumluluk aldıkları ve projeler gerçekleştirebildikleri bir biçimde tasarlanmalıdır.

T16. Öğrenci velileri ile öğretmenler ve okul idareleri arasındaki ilişki, biçimsel olmaktan çıkartılarak, velilerin öğretmenlerle yakın işbirliği içinde eğitimin uluslararası standartlara kavuşturulması için aktif katkıda bulunabilmelerine uygun hale getirilmelidir. Bunun için okul-aile birlikleri, okulun sadece öğrencilerin değil, velilerin de eğitildiği bir ortama dönüştürülmesine katkıda bulunmalıdır.

D. İyi Eğitim Alma Hakkına Saygı

T17. Ders kitaplarında insan hakları bakımından yukarıda özetlenen iyileştirmelere ek olarak, bu kitapların “iyi eğitim hakkı” ile çelişmemesi için, güncel olmayan bilgiler, kendi içinde çelişen anlatımlar, totolojik ifadeler, diğer bir deyişle bir şeyi kendisi ile tanımlamalar, yanlış tanım ve ifadeler, isabetsiz önermeler, tutarsız ya da ilgisiz bağlantılar, metinle ilişkisi kurulmamış görsel malzeme, ezberci soru ve testler, dersle ya da konuyla ilgisiz aidiyet – itaat simgeleri ayıklanmalıdır.

Kitapların bilgi içeriğinin nesnel doğruluğunu sağlamak için üniversite öğretim üyelerinden yararlanılmalıdır.

Ders kitapları iyi bir tasarımla ve özenle basılmalıdır. Tüm bu iyileştirmelerin, temennilerin ötesine gidebilmesi için ders kitabı fiyatları üzerindeki narhın kaldırılması ve onun yerine kitap fiyatlarının makul ölçülerde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmesi düşünülmelidir.

SOMUT KAZANIMLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Bu proje süresi boyunca, genel olarak eğitimde ve özelinde ders kitaplarında insan hakları açısından önemli bazı gelişmeler olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (17 Mart 2004 tarihli Resmi Gazete) ile, ders kitapları için

Madde 6, a- bendinde

"3) Temel insan haklarına aykırılık taşımaz. Cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasî düşünce, felsefî inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık içermez."

kaydı getirilmiştir. Bu çok önemli adımı tamamlamak üzere, Yönetmelik ekindeki kitap değerlendirme formunda da insan hakları ölçütüne bir an evvel yer verilmesi gereklidir.

Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nin son düzeltmelerle 28 Ekim 2004'te Resmi Gazete'de yayınlanan halinde, 5. Madde'nin b bendi içinde İlköğretimin amaçları arasında "demokrasinin ilkelerine, insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, başkalarının haklarına saygı duyma, görevini yapma ve sorumluluk yüklenebilen birey olma bilincini kazandırma"nın da yer alması olumlu bir gelişmedir.

Ağustos 2004 sonundan beri kamuoyuna ve eğitim camiasına açıklanmakta olan yeni İlköğretim Müfredatı çerçevesinde birçok olumlu değişikliğin yer aldığı görülmektedir. 14 Aralık 2004 tarihinde Ders Kitapları İnsan Hakları Projesi kapsamında düzenlenen sonuç toplantısında bu müfredat değişiklikleri de ele alınmıştır. (İlköğretim Müfredatı'nın Yenilenmesi ile İlgili TÜBA'nın Görüşü (<http://www.tuba.gov.tr>) adresinde bulunmaktadır). Bu değişikliklerin ışığında, yukarıdaki tavsiyelere ek olarak şu tavsiyelere de yer verilmesi kararlaştırılmıştır:

MÜFREDAT DEĞİŞİKLİĞİ İŞİĞİNDA EK TAVSİYELER

EkT1. Müfredat ve ona paralel olarak ders kitapları, öğretmen kitapları ve yardımcı eğitim araç ve gereçlerinin tasarlanması ve üretiminde eğitim alanının tüm taraflarının gerçek ve etkin katılımının sağlanması önemlidir.

EkT2. Eğitim reformunun istenilen hedefine varabilmesi için, öğretmenlerin meslek içi eğitimine çok daha büyük ölçüde kaynak ayrılması gerekecektir.

EkT3. İnsan hakları eğitiminin sadece İnsan Hakları Dersi ile yapılamayacağı açıktır. İnsan hakları eğitiminin hedeflediği kazanımların, ders programının tüm uygulamalarında gözetilmesi çok yerinde olacaktır. Yine de, İnsan Hakları Dersi'nin, şu anda planlanmakta olduğu gibi müfredattan çıkartılması sakıncalıdır. İnsan hakları eğitiminin genel bağlamı yanında, içeriği de önemlidir. Bu dersin kaldırılması, bu açıdan büyük bir eksiklik doğuracaktır.

EkT4. Öğretmen, veli ve diğer tüm ilgililer tarafından yeni müfredat çerçevesinde üretilen ders kitapları, öğretmen kitapları ve ek araç ve gerecin, geliştirilmiş olan insan hakları kriterleri açısından bu projede olduğu gibi yaygın bir biçimde gözden geçirilmesi, bu konuda kazanılmış bilincin sürdürülmesi için vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.